

Pukovnik
dr RAJKO VUKOSAVLJEVIĆ

Činioci koje treba uzeti u obzir prilikom razmatranja obavezne vojne obuke žena i služenja vojnog roka

Žene i majke su osnovna karika razvoja svih društvenih zajednica u svetu i indirektni i direktni učesnici svih oružanih sukoba: indirektno, jer su rađale i odgajale žrtve i heroje rata; direktno, jer se u poslednje vreme neposredno uključuju u skoro sve oružane sukobe u svetu.

O učešću žena u našem narodnooslobodilačkom ratu pisane su studije, rasprave, sećanja, članci i sl. u kojima im je odato odgovarajuće priznanje. Tačno se zna koliko je žena učestvovalo u ratu, koliko je ostavilo svoje živote na bojnopolju, koliko je nagrađeno Ordenom heroja, koliko je bilo oficira, na kojim dužnostima i sl. U njihovu sposobnost, hrabrost i umešnost niko ne može da sumnja.

U našem posleratnom razvoju, dokazana ravnopravnost žena u ratu pretočila se u ravnopravnost u mirnodopskoj izgradnji i razvoju našeg socijalističkog samoupravnog društva i to, praktično, na svim proizvodnim, a daleko manje na upravnim, političkim i drugim rukovodećim dužnostima. U nekim granama industrije preovlađuje ženska radna snaga ali, isto tako i na nekim fakultetima dominiraju žene.

Na žalost, nikada ne možemo govoriti o potpunoj ravnopravnosti žena sa muškarcima, jer je ta nejednakost uslovljena i biološkim karakteristikama. Ženu niko ne može da oslobodi materinstva i odgoja dece, što je osnova razvoja i bitisanja svakog društva. To bitno utiče na ostale njene delatnosti. Njena reproduktivna sposobnost, ma koliko to bilo kontradiktorno, osnova su njene neravnopravnosti.

Ustavom SFRJ je sankcionisano pravo i obaveza svakog građanina da brani svoju zemlju. U takvom ustavnom rešenju, društvo mora da omogućiti svakom našem građaninu (i ženi) da se pripremi za ostvarivanje tog svog prava i obaveze. Zakonom o vojnoj obavezi¹ iz 1980, član 6, utvrđeno je da žene ne podležu regrutovanju niti obavezi služenja vojnog roka, ali one koje se dobrovoljno prijave, mogu da se, u skladu sa potrebama popune oružanih snaga, pozivaju na vojnu obuku.

Na osnovu tih odredbi savezni sekretar za narodnu odbranu je doneo *Odluku o dvogodišnjem opitovanju dobrovoljne vojne obuke žena*, koja je u JNA realizovana 1984. i 1985. godine, i to praktično u svim rodovima i službama izuzev oklopnih jedinica.

Dosadašnji opitni period je pokazao sledeće: 1) javio se 4 do 5 puta veći broj žena za dobrovoljnu obuku nego što je bilo planirano da se primi, a većina je želela da se obuči za rezervnog starešinu; 2) u 1985. godini javio se znatno manji broj žena a poslednje grupe su vrlo teško popunjene; 3) javljanje za vojnu obuku bilo je teritorijalno vrlo neravnomerno (ima opština iz kojih se nije javila nijedna žena); 4) na regrutovanju je u 1984. godini kao sposobno ocenjeno samo 68,4 odsto žena i 9,28 odsto kao ograničeno sposobno, što znači da je po osnovu zdravstvenog stanja moglo da se primi ispod 80 odsto; 5) za adaptaciju objekata za prijem žena na vojnu obuku utrošena su velika materijalna sredstva; 6) žene nisu svoj vojni rok služile u istim uslovima kao muškarci (smeštaj, ishrana, odevanje, obuka itd.); 7) nije bilo većih problema u zdravstvenom zbrinjavanju žena-vojnika; 8) žene-dobrovoljci postizale su iste (a u nekim elementima i bolje) rezultate u obuci od muškaraca-vojnika; 9) prema mišljenjima starešina i nekih jedinica žene su pozitivno uticale na muške vojničke kolektive (veća urednost, pristojnije ponašanje i sl.); 10) građani, su uglavnom, žene-vojnike primili sa simpatijama.

Posle završenog opitnog perioda obuke žena u JNA neophodno je doneti odluku, trajno rešenje tog problema. Kao lekar, koji se više godina bavio izučavanjem nekih problema iz regrutno-vojničke populacije i ocene zdravstvene sposobnosti i demografskih kretanja u našoj zemlji uopšte, želeo bih da iznesem svoje mišljenje o nekim činionicima koje bi trebalo imati u vidu pri donošenju konačne odluke o vojnoj obuci žena i služenju vojnog roka. U tom smislu, čini mi se da bi prethodno trebalo odgovoriti na sledeća pitanja: 1) šta ovim dobija JNA u miru, a šta u ratu; 2) šta dobijaju ostale strukture u

¹ *Zakon o vojnoj obavezi*, Službeni list SFRJ br. 36, od 27. juna 1980. godine.

sistemu ONO i DSZ; 3) šta dobijaju žene kao celina od služenja vojnog roka; 4) kakve su reperkusije na demografska kretanja u našoj zemlji; 5) kakve su reperkusije u društvu uopšte?

Vojnom obukom žena u miru Jugoslovenska narodna armija dobija još jedan novi i ogroman zadatak za čije izvršenje su potrebna velika materijalna ulaganja i osposobljavanje posebnih kadrova za njihovo obučavanje. Osim toga, da bi se povećala borbena gotovost armije (ako i žene treba da izvršavaju borbene zadatke svoga roda-službe) neophodno je da vojni rok žena traje kao i vojni rok muškaraca. Da bi se uvela opšta vojna obaveza žena i da bi se odredio broj mogućih učesnika treba pogledati podatke Saveznog zavoda za statistiku, iz, na primer, 1983. godine.² U 19-toj godini rodilo je 10,17 odsto žena; vojna obaveza ne obuhvata ni žene koje su do tog perioda rodile a to je narednih 11,38 odsto. To znači, da treba računati da 22 odsto žena u 19-toj godini starosti neće moći da se uputi u JNA zbog porođaja ili odgoja deteta. Svako kasnije odlaženje na odsluženje vojnog roka, enormno povećava procenat žena koje zbog graviditeta ne bi mogle da se upute u Armiju. U proseku, 15,8 odsto žena su rodile između 20 i 24 godine starosti. S obzirom na to da sve one imaju malu decu, to bismo u periodu eventualnog izvršavanja vojne obaveze od 20 do 24 godine života imali, na nivou SFRJ 66,92 odsto žena koje su rodile ili imaju malu decu.³

Međutim, ako bi se usvojio zakon o opštoj vojnoj obuci žena u JNA, tada bi, možda, i ovi odnosi bili drugačiji. Verovatno, većina devojaka ne bi sklapala brak dok ne reguliše vojnu obavezu. S druge strane, svaka žena koja bi želela da izbegne vojnu obavezu to bi mogla učiniti ako rodi dete. Kao što se vidi, niko ne može predvideti kako će se to kasnije odvijati a pogotovu kako bi se to odrazilo na demografska kretanja u našoj zemlji. U svakom slučaju, bilo bi vrlo različito u odnosu na vreme i pojedine regije, vremenska razdoblja, što bi otežavalo planiranje regrutovanja i upućivanja na obuku u JNA.

Vojnom obukom žena u ratu Jugoslovenska narodna armija bi dobila veliki broj žena obučanih za određene borbene dužnosti koje se mogu rasporediti u pojedine ratne jedinice, što bi, svakako, predstavljalo veliki doprinos efikasnosti sistema ONO i DSZ. Međutim, postavlja se pitanje: da li su nam potrebne žene u ratnim jedinicama za izvršavanje borbenih dužnosti, odnosno da li to znači da nemamo

² Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku, br. 178 od 15. 6. 1983.

³ Procenat je izveden na osnovu broja žena tih godišta u SFRJ i broja onih koje su rodile u tom periodu.

dovoljno muškaraca za njihovo izvršavanje. Činjenica je da ni zemlje u kojima je obavezna vojna obuka žena, po pravilu ne koriste žene za izvođenje neposrednih borbenih aktivnosti već za određene aktivnosti u pozadini. Ako je to tako, onda se postavlja pitanje zašto je neophodna vojna obuka žena kada većina njih, sa znanjima koja stiču školovanjem i kasnije u neposrednom radu, mogu direktno da se rasporede u ratne jedinice, a pogotovu u ostale strukture oružanih snaga (sanitet, veza, intendantska služba itd.), kao i u sve druge strukture koje će raditi za potrebe fronta. Iz dostupnih podataka o stranim armijama vidimo da se vojnom obavezom i obukom obuhvataju samo određeni stručni profili ženske populacije. Ne treba zanemariti ni činjenicu da žena treba da poznaje naoružanje i osnovnu tehniku oružane borbe i radi svoje lične zaštite, jer neće biti izuzeta od stradanja u savremenom ratu. Isto tako, činjenica je da je revoluciju na svojim plećima izneo neprofesionalni starešinski kadar i borci koji, uglavnom, nisu regulisali vojnu obavezu. Evidentno je, takođe, da smo masovnom popunom jedinica neobučenim vojnicima, u završnici rata imali najveće gubitke (sremski front). U kontekstu tih, na prvi pogled kontradiktornih činjenica, treba naći pravu meru potreba i mogućnosti borbene obučenosti žena u opštem interesu zemlje i radi njihove sopstvene zaštite.

Postavlja se pitanje: kako će se koristiti znanja žena stečena za vreme obuke u JNA. Činjenica je da znanja stečena u obuci za bilo koju borbenu dužnost postaju nedovoljno efikasna ako se kasnije ne uvežbavaju i dopunjuju novim saznanjima (o taktici i strategiji oružane borbe, novim borbenim i drugim sredstvima i sl.).

U kom stepenu i na koji način će žene koje su završile vojnu obuku biti pozivane na vežbe i na »osveženje« već stečenih znanja? Ako se misli da je žene moguće pozivati na klasične vežbe, onda to mora biti urađeno u skladu sa članom 54. Zakona o vojnoj obavezi, prema kojem se na vojnu vežbu *neće pozivati*: trudna žena, udovica, razvedena i neudata žena ako ima dete mlađe od 15 godina i žena čiji bračni drug nije pozvan na vojnu vežbu, ako ima dete mlađe od deset godina (ranije je bilo 7 godina).

Iz ranije citiranog Statističkog saopštenja vidi se: da ne možemo pozvati 67 odsto žena starosti do 24 godine i žene starosti od 25 do 29 godina. U suštini, na vežbe se mogu pozvati samo žene koje nisu do tada rodile. U periodu od 30 do 34 godine starosti zaštićeno je 73 odsto žena, od 35 do 39 svega 38 odsto, a posle 40 godina svakako je daleko veći broj žena slobodan za pozivanje na vežbu.

Izneti podaci odnosili su se na celu zemlju. Međutim, u krajevima sa visokim natalitetom i gde žene rađaju do fiziološki krajnjih

granica, praktično nema žena, izuzev nerotkinja, koje bi se uopšte mogle pozivati na klasičnu vojnu vežbu. Prosečna starost majki na primer, na Kosovu je 29,18 godina (u SFRJ prosek 26,12) ali ne zato što ona počinje kasno da rađa već zato što dugo rađa.

Pokazatelji se mogu dobiti i na drugačiji način, na osnovu stope specifičnog fertiliteta tj. broja živorođene dece. U podacima za 1980. godinu⁴ jedna žena je u proseku rađala 2,14 dece, najmanje u Vojvodini 1,85, a najviše na Kosovu 4,29. Primenom člana 54. Zakona o vojnoj obavezi nije teško izračunati da ako bi žena rodila dvoje dece za tri godine, ona je nesposobna za pozivanje na klasičnu vežbu 14 godina. Jasno je, dakle, zašto žene sa Kosova uopšte ne bi mogle biti pozivane na vojnu vežbu.

Iz toga proizlazi nekoliko logičnih konstatacija: 1) žene koje su bile na vojnoj obuci u JNA neće moći da se pozivaju na vojne vežbe skoro do svoje 40-te godine starosti, a ako damo prednost obuci za borbene dužnosti pitanje je koliko žena u tim godinama može da bude efikasno u izvršavanju borbenih zadataka; 2) ako usvojimo opštu vojnu obavezu žena morali bismo da bitno menjamo sistem »osvežavanja« stečenih znanja u toku obuke u JNA, što znači, da žene neće moći da se uključuju u klasične vežbe tj. moraće za njih da se organizuje nešto posebno, a kako to uskladiti sa vežbama vojnika — muškaraca; 3) obučene žene u JNA imaćemo u jednoj vrlo komplikovanoj i »pasivnoj« vojnoj evidenciji, a ona je i sada, čak i za muškarce, na žalost dosta neažurna, često iz objektivnih razloga (velika migraciona kretanja i sl.).

Sigurno je da bi Teritorijalna odbrana, civilna zaštita i druge komponente sistema ONO i DSZ od žena koje su služile vojni rok, a pogotovu žena — rezervnih oficira, dobile odgovarajući, stručniji rukovodeći kadar, pogotovo za jedinice koje se sastoje uglavnom od žena. To bi, svakako, bio doprinos ne samo ravnopravnosti žena već i povećanju borbene gotovosti tih jedinica.

Ako bi se postavilo pitanje šta bi žene dobile uvođenjem vojne obaveze moglo bi formalno tačno da se kaže da su osvojile i »poslednji bastion muškosti«, da su izjednačene i po pravima i obavezama sa muškarcima i da isto tako dobro kao i oni mogu da obavljaju vojne dužnosti. Suštinski, moglo bi se reći da su žene vojnom obavezom postale još neravnopravnije, jer su »navukle« na sebe nove obaveze, a niko ih nije, niti može, osloboditi od materinstva i odgoja dece, daleko veće angažovanosti u domaćinstvu, uz posao na radnom mestu, gde uopšte nisu pošteđene.

⁴ Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku br. 104 od 5. 4. 1983.

Drugo je pitanje kakve bi bile reperkusije na demografska kretanja u našoj zemlji u slučaju opšte vojne obuke žena u JNA. Uvek su moguća i određena iznenađenja. Međutim, neke činjenice su potpuno jasne: 1) u zemlji postoji tendencija stalnog pada priraštaja stanovništva, od 17,3 na hiljadu stanovnika 1950. godine, na 7,5 1981. godine; 2) ogromne su razlike prirodnog priraštaja u pojedinim republikama i pokrajinama. Prema podacima za 1983. godinu najniži je prirodni priraštaj u Vojvodini 1,4, a najviši na Kosovu 23,3.⁵ Ovi podaci, zajedno sa podacima o fertilitetu, pokazuju depopulacione tendencije u Vojvodini, a na Kosovu još uvek hiperpopulacione; 3) ovakve tendencije kretanja fertiliteta i prirodnog priraštaja menjaju procentualne odnose stanovništva Jugoslavije i udela pojedinih republika i pokrajina. Interesantno je napomenuti da ukupno stanovništvo Republike Srbije od 1948. do 1981. čini 41 odsto stanovništva Jugoslavije. Međutim, unutar Republike Srbije upravo su se desile najveće promene. Procentualno učešće stanovništva Vojvodine u posmatranom periodu smanjilo se od 10,5 na 9,1 odsto, stanovništvo Srbije van pokrajina od 26,2 na 25,3 odsto, dok se stanovništvo SAP Kosovo povećalo od 4,6 na 7,1 odsto ukupnog učešća u SFRJ.

Normalno je očekivati da će najveći broj žena odlaziti na odsluženje vojnog roka pre sklapanja braka, odnosno zasnivanja porodice. To znači da će obaveza služenja vojnog roka, kod većine devojaka, odložiti sklapanje braka i rađanje prvog deteta, a s obzirom na veće obaveze, verovatno i donošenje odluke o manjem broju dece. S druge strane, u privredno zaostalim područjima, gde je i natalitet i prirodni priraštaj visok, prvo dete će se raditi pre odlaska na služenje vojnog roka. Prema tome, *obaveza služenja vojnog roka uticaće negativno na željene tendencije kretanja prirodnog priraštaja*, a samim tim i osnovnog odbrambenog potencijala naše zemlje.

Međutim, s obzirom na to da je materinstvo u 19-toj godini starosti »neoboriva prepreka« za služenje vojnog roka, nije isključeno da će izvestan broj nemotivisanih roditelja i dece, »pribeći ovoj meri« upravo radi izbegavanja vojne obaveze. To bi se, naravno, desilo samo u slučaju opšte vojne obuke u JNA. Kod dobrovoljne vojne obuke možemo očekivati samo negativne tendencije osnovnih demografskih pokazatelja, jer svako odlaganje braka žena-dobrovoljaca može da dovede i do opadanja nataliteta.

Sa vojnom obavezom žena naše društvo bi i formalno sankcionisalo potpunu ravnopravnost žena, što je u skladu sa osnovnim postavkama našeg socijalističkog samoupravnog društva.

⁵ Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku br. 411 od 28. 12. 1983.

Na osnovu prethodnog izlaganja mogli bismo zaključiti sledeće:

1. Naša armija je izvršila kao što se i očekivalo, veoma uspešno postavljeni zadatak vojne obuke žena-dobrovoljaca. Dobijeni su neophodni elementi za sagledavanje problema vojne obuke žena: medicinsko-psihološka obrada i regrutovanje, uput, raspored i smeštaj u vojne jedinice, sve oblike zbrinjavanja, kao i organizovanje nastave i obuke.

2. »Uzorci« žena-devojaka, koje su služile dobrovoljno vojni rok u jedinicama JNA, veoma su specifični i ne mogu se ni u kom pogledu generalisati sa ukupnom ženskom populacijom naše zemlje, u godinama kada bi mogle da budu pozvane na odsluženje vojnog roka. To se odnosi na obrazovnu, profesionalnu, nacionalnu, teritorijalnu i dr. strukturu i pripadnost. Pokazalo se da je i njihova motivisanost (stalno opadanje broja javljanja u toku opitnog perioda) vrlo promenljiva i zavisila je od ispunjenja njihovih želja i potvrđivanja pretpostavki. Tom specifičnošću, odnosno visokom motivisanošću onih koje su odslužile vojni rok u jedinicama JNA, treba ceniti i njihov relativno visok uspeh postignut u nastavi i obuci i treba biti vrlo kritičan u donošenju eventualnih pretpostavki o »ponašanju« celokupne ženske populacije u slučaju usvajanja opšte vojne obaveze za žene.

3. Pri donošenju konačne odluke o opštoj vojnoj obuci žena ili eventualnom služenju vojnog roka, pored ostalih činilaca, trebalo bi uzeti u obzir i osnovne demografske i biološko-reproduktivne pokazatelje i moguće implikacije. Pri sadašnjim kriterijima ocene zdravstvene sposobnosti i drugih zakonskih regulativa treba računati na samo oko 50 odsto ženske populacije koje bi, u uzrastu od 19 do 21 godine, bile zdravstveno sposobne i biološki »slobodne« za odsluženje vojnog roka u JNA.

4. Zbog porađaja i nege dece najveći broj žena koje bi regulisale vojnu obavezu, morao bi da se vodi u »pasivnoj« evidenciji sve do 35-te ili 40-te godine starosti i ne bi mogao da se poziva na klasične vojne vežbe i »osvežavanje« u armiji stečenih znanja.

5. Eventualna opšta vojna obaveza služenja vojnog roka žena u jedinicama JNA s obzirom na neophodnost posebnih uslova njihovog smeštaja i tretmana, kao i visok procenat oslobođenih od vojne obuke imaće negativne reperkusije na muškarce-regrute i vojnike u smislu nastojanja izbegavanja vojne obaveze. U jedinicama u kojima bi žene služile vojni rok mogu se očekivati sasvim drugačiji rezultati u nastavi i obuci od onih koji su dobijeni ispitivanjem žena-dobrovoljaca.